

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Název VŠ:	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Jméno autora:	Bořek Neškudla
Název disertační práce:	Knihovny a čtenářská recepce v období raného humanismu v Čechách/The Libraries and Reader's Reception in the Early Humanism Period in Bohemia.
Studijní program:	Historické vědy – teorie a metodologie dějin
Jméno vedoucího práce:	doc. PhDr. Petr Voit, CSc.
Rok podání:	2014

Na knihy a čtenáře v období druhé poloviny 15. století a v prvních dvou desetiletích 16. století měl výrazný vliv nástup knihtisku jako nového média. Vedle tohoto „technického“ aspektu silně působil i dobový duchovní a myšlenkový kontext, v tomto konkrétním případě šíření renesančního humanismu, který zatlačoval středověký svět do pozadí. V českém prostředí ovšem hrálo podstatnou roli reformační hnutí českého utrakvismu, který v duchu husitské tradice kladl důraz na osvětu v národním jazyce. V tomto prostředí se utvářela dobová knižní kultura.

Dosavadní bádání v oboru dějin knih a knihoven v českých zemích se totiž odvíjelo na oddělených polích bibliografie, dějin umění, historie, knihovědy či literární historie. Interdisciplinární pojetí knižní kultury, která vlastně využívá znalostí všech těchto jednotlivých oborů, je v našem vědeckém prostředí záležitost velmi nová. Předkládaná práce nabídne nový pohled na dějiny knižní kultury a čtenářskou recepci ze široké perspektivy mezioborového hlediska. Chtěl bych poukázat na možnosti, které nabízí historikovi kniha jako pramen a také ukázat širší společenský dopad knižní tvorby a zároveň na vlivy, kterými společenské a kulturní prostředí knižní tvorbu utvářelo.

Práci jsem proto rozdělil do několika kapitol, které mapují jednotlivé aspekty knižní kultury. Vložil jsem do nich poznatky z četby zahraniční i domácí literatury a vlastní pramenné studium. Množství a rozmanitost zahraničních podnětů uvádím u jednotlivých kapitol jako témata k dalšímu studiu, přestože v některých případech jsou v našem prostředí

jen omezené možnosti jejich realizace kvůli slabé pramenné základně. Na tomto základě jsem pak přistoupil k pojednání o skutečném stavu české knižní kultury. Vedle toho je nutné revidovat některé dosavadní předpoklady, které se týkají knižní kultury a šířeji myšlenkového obrazu české společnosti 15. a 16. století, především vztah utrakvismu a humanismu.

První kapitola je věnována obecnému pohledu na historicko společenský kontext doby se zvláštním zřetelem na školství, které formovalo gramotnou složku společnosti a zprostředkovaně i budoucí vztah ke knize. Nutnou součástí je zamyšlení nad vlivem utrakvismu na mentalitu české společnosti. České reformní hnutí totiž vytvořilo velmi specifické prostředí, které se k cizím vlivům stavělo spíše odmítavě. To mělo dopad i na školství a vzdělání a v posledku i na knižní kulturu.

Dalším východiskem je předchozí knižní a literární dědictví, které mu je věnována zvláštní kapitola. Provedl jsem průzkum soudobé rukopisné produkce nejprve pro seznámení se s výchozím terénem, ale výsledky jsem následně použil pro srovnání souběžné rukopisné a tištěné produkce. Zde se potvrdil předpoklad, že tisk pozvolna vytlačil a nahradil rukopisnou produkci. Tento poznatek ovšem není paušální, protože ve specializovaných oblastech lékařství a práva se rukopisná produkce udržela souběžně s tiskem. Průzkum českých knihovnických fondů ovšem ukázal, že místo bývalých rukopisů nezaujaly produkty českých tiskáren, ale z velké části dovozem zahraniční tiskové produkce.

České čtenáře, kteří se v tomto prostředí pohybovali, můžeme rozdělit na dvě skupiny. První skupinu tvoří osoby, které zpravidla získaly vyšší vzdělání v zahraničí, nejspíše v Itálii a bez problémů četli a komunikovali latinsky. Díky tomu vlastnili a užívali běžně literaturu vydávanou v zahraničí a mohli tak i těžit z kvalitativního vzestupu tisků, který knihu posunul od formální podoby středověkého rukopisu k moderní knize. Druhou skupinu tvoří osoby, pravděpodobně převážně z prostředí Prahy a některých větších měst, které zřejmě byly schopné číst (naše povědomí o nižších školách a výuce v této době jsou mizivé), ale nejspíš pouze česky. Jim byla určena produkce českých tiskáren v českém jazyce. Obsahově byla výrazně ovlivněna představiteli tzv. českého národního humanismu, kteří se velmi zasazovali za vydávání literatury v českém jazyce. Kvalita této produkce ovšem byla na nízké úrovni. Příčinou byla nepochybně ekonomická stránka, protože odbyt knih podle všeho nedovoloval použití modernějších postupů. Projevilo se ale také zřejmě pokračování rukopisného šíření knih, jak např. ukazují sborníky Řehoře Hrubého z Jelení, které omezovalo odbyt tisků.

Svoji roli jistě sehrála i vnějšková podoba knih. Právě vliv trávající rukopisné tvorby, která byla mnohdy určena k hlasité četbě se zřejmě projevil i v podobě prvních českých tisků

do 20. let 16. století. Tiskaři zřejmě sami neměli chuť ani sílu konzervativním čtenářům nutit knihy v jiné grafické podobě nebo s novými písmi (kurziva), než na jakou byli zvyklí z rukou psaných knih. Obsahová stránka je také odlišná od produkce v jiných zemích, kde tisk kromě úlohy propagační a propagandistické také velmi rychle sloužil coby archivní médium pro velká díla minulosti, ať už se jednalo o antické klasiky nebo díla velkých středověkých myslitelů. Tato tendence v Čechách, nepočítáme-li vydání bible, prakticky neexistuje. Asi nejmarkantněji to pozorujeme u vydávání spisů M. Jana Husa, tolik podstatného pro utrakvistické české prostředí. Jeho spisy se do tisku dostávají ve větší míře až od 20. let 16. století po vystoupení Martina Luthera.

Závěrečné dvě kapitoly jsou věnovány myšlenkovému a ideovému charakteru zkoumaného období. Počáteční zadání je poplatné tradičnímu nazírání na období pohusitské, které zejména v literární historii označuje celé období za období humanismu s dvěma oddělenými směry, humanismem latinizujícím a humanismem národním. Otázkou recepce antiky a aplikací humanismu jsem se věnoval celkem ve čtyřech samostatných studiích. Zkoumání Velenského komentářů k Erasmovu překladu *Rukověti křesťanského rytíře* prokázalo velmi slabou znalost antických reálií. Ta by ovšem měla být základním kamenem humanistického myšlenkového světa. Naproti tomu Řehoř Hrubý z Jelení prokázal v tomto směru soustavné znalosti, ale jeho vlastní, především překladová tvorba má spíše rysy zprostředkování humanismu českým čtenářům, než vlastní poučené humanistické tvorby. Tyto znepokojivé výsledky potvrzují i některé další poznatky nedávného bádání. Právě činnosti Řehoře Hrubého z Jelení, tradičně považovaného za národního humanistu par excellence a jeho potýkání se s nastupujícím knihtiskem, je věnována závěrečná kapitola práce.

SEZNAM ZÁKLADNÍ LITERATURY

A Potencie of life. Books in society. (The Clark Lectures, 1986-1987 (ed. Nicolas Barker). London 1993.

ADAMS, Thomas R. – BARKER, Nicolas: A New Model for the Study of the Book. In: A Potencie of life. Books in society. (The Clark Lectures 1986-1987. Ed. Nicolas Barker). London 1993, s. 5–43.

ANDERSEN, Jennifer – SAUER, Elizabeth: Current Trends in the History of Reading. In: Books and Readers in early Modern England. Material Studies (edd. Jennifer Andersen, Elizabeth Sauer). Philadelphia 2002, s. 1–20.

Antika a česká kultura (ed. Ladislav Varcl). Praha 1978.

BARKER, Nicolas: Form and meaning in the history of the book. Selected essays. (The British Library studies in the history of the book.) London 2003.

- BLACK, Robert: Humanism and education in medieval and Renaissance Italy. Tradition and innovation in Latin schools from the twelfth to the fifteenth century. Cambridge 2001.
- BOLDAN, Kamil – NEŠKUDLA, Bořek – VOIT, Petr: Europa Humanitica – Bohemia and Moravia. Volume I. The Reception of Antiquity in Bohemian Book Culture from the Beginning of Printing until 1547. Turnhout, Brepols 2014 (v tisku).
- Books and Readers in Early Modern England. Material Studies (edd. Jennifer Andersen, Elizabeth Sauer). Philadelphia 2002.
- CEJPEK, Jiří – HLAVÁČEK, Ivan – KNEIDL, Pravoslav Kneidl: Dějiny knihoven a knihovnictví v Českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin. Praha 1996.
- ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena: Velké dějiny zemí Koruny české, 1437-1526. Praha 2007.
- ČORNEJ, Petr: Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepisceví 15. století. Praha 1986.
- DARNTON, Robert: What is the History of the books. In: Books and society in history. Papers of the Assoc. of College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24 - 28 June, 1980 (ed. Kenneth E. Carpenter), Boston- New York 1983, s. 3–26.
- EBERHARD, Winfried: Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478 - 1530. Wien-München 1981.
- EISENSTEIN, Elizabeth L.: The printing revolution in early modern Europe. Cambridge 1983.
- HEJNIC, Josef: O knihovně Václava z Rovného. Sborník Národního Muzea v Praze řada A 22, 1968, s. 229–356.
- HLAVÁČEK, Ivan: Alexius Třeboňský a katalog jeho knihovny z konce 15. století. Sborník historický 6, 1959, s. 223–250.
- HLAVÁČEK, Ivan: Knihovna litoměřického probošta Jana Žáka. Listy filologické 88, 1965, s. 308–321.
- HLAVÁČEK, Ivan: Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia, 11.). Praha 1966.
- KALLENBORG, Craig: Virgil and the myth of Venice. Books and readers in the Italian Renaissance. Oxford 1999.
- Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. ... Díl I. Prvotisky (do r. 1500). Red. Z. V. Tobolka. Praha 1925. Díl II. Tisky z let 1501-1800. Red. Z. V. Tobolka a F. Horák. Praha 1939-1967.
- Knihotisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Sborník prací k 500. výročí českého knihotisku (edd. Josef Polišenský, František Šmahel). Praha 1970.
- Knihotisk a Universita Karlova. K 500. výročí knihotisku v českých zemích. Praha 1972.
- KOPECKÝ, Milan: Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova. Praha 1962.
- KOPECKÝ, Milan: Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory. Brno 1979.
- MACEK, Josef: Hlavní problémy renesance v Čechách a na Moravě. Studia Comeniana et historica 18, 1988, s. 8–43.
- MACEK, Josef: Jagellonský věk v českých zemích (1471 - 1526). 1-4. Praha 1992-1998.
- MACEK, Josef: Víra a zbožnost jagellonského věku. Praha 2001
- MARTIN, Henri Jean: Histoire du livre. Paris 1964.
- MARTÍNEK, Jan: Starší období Všehrdovy literární činnosti. Listy filologické 104, 1981, s. 90–101.

- MOLNÁR, Amedeo: K otázce reformační iniciativy lidu. Svědectví husitského kázání. In: *Acta Reformationem bohemicam illustrantia* 1978, s. 5–44.
- MÜLLER, Gregor: Mensch und Bildung im italienischen Renaissance-Humanismus. Vittorino da Feltre und die humanistischen Erziehungsdenker. (*Saecula spiritalia* 9) Baden-Baden 1984.
- NEŠKUDLA, Bořek: Český překlad Erasmovy Rukověti křesťanského rytíře. *Bibliotheca Strahoviensis* 10, 2011, 91–104.
- NEŠKUDLA, Bořek: Czech National Humanism. Sborník Národního muzea v Praze, řada C – literární historie, vol. 57/3, 2012, 35–40.
- NEŠKUDLA, Bořek: Řehoř Hrubý z Jelení a takzvaný národní humanismus. *Česká literatura 2014* (v tisku).
- NEŠKUDLA, Bořek: Obtíže přechodu od rukopisu k tištěné knize na příkladu Řehoře Hrubého z Jelení. Sborník z konference Rukopisná kultura raného *novověku* (Plzeň 2013; v tisku).
- NODL, Martin: Česká reformace. In: *Umění české reformace* (edd. Kateřina Horníčková, Michal Šroněk). Praha 2011, s. 17–40.
- NOE, Alfred: Das Buch in der Gesellschaft der Renaissance. In: *Renaissance. (Geschichte der Buchkultur. Bd. 6. Ed. Otto Mazal)*. Graz 2008.
- PARENT-CHARON, Annie: *Les métiers du livre a Paris au XVIe siècle (1535-1560)*. Genève 1974.
- PEŠEK, Jiří: Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547 - 1620. *Všední dny kulturního života*. Praha 1993.
- PEŠEK, Jiří: Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471-1526). In: *AUC-HUCP* 18, 1978, s. 129–171.
- PETRŮ, Eduard – HLOBIL, Ivo: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha 1992.
- PRAŽÁK, Emil: *Řehoř Hrubý z Jelení*. Praha 1964.
- RICHARDSON, Brian: *Printing, writers and readers in Renaissance Italy*. Cambridge 1999.
- RICHARDSON, Brian: *Inscribed Meanings. Authorial Self-Fashioning and Readers' Annotations in Sixteenth-Century Italian Printed Books*. In: *Reading and literacy. In the Middle Ages and Renaissance. (Arizona studies in the Middle Ages and the Renaissance 8. Ed. Ian Frederick Moulton)*. Turnhout 2004, s. 85-104.
- RYBA, Bohumil: *Jana z Rabštejna Dialogus*. Praha 1946.
- SEIBT, Ferdinand: *Gab es einen böhmischen Frühhumanismus?* In: *Studien zum Humanismus in der böhmischen Ländern* (edd. Hans-Bernd Harder, Hans Rothe). Köln-Wien 1988, s. 1–18.
- SHARPE, Kevin M.: *Reading revolutions. The politics of reading in early modern England*. New Haven 2000.
- SHERMAN, William H.: *What Did Renaissance Readers Write in Their Books?* In: *Books and Readers in early Modern England. Material Studies* (edd. Jennifer Andersen, Elizabeth Sauer). Philadelphia 2002, s. 119–137.
- SPUNAR, Pavel: *Literární činnost utrakvistů doby poděbradské a jagelonské*. In: *Acta Reformationem bohemicam illustrantia* 1978, s. 165–269.
- STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha 2011.
- ŠMAHEL, František: *Počátky humanismu na pražské univerzitě v době poděbradské*. *AUC-HUCP* I, 1960, s. 55–90.
- ŠMAHEL, František: *Humanismus v době poděbradské*. *Rozpravy ČSAV* 73, 1963.

- ŠMAHEL, František: Gramotnost lidových vrstev v Čechách ve 14. a 15. století. In: Šmahel, František (Ed.), *Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002, s. 54–71.
- ŠMAHEL, František: Počátky humanismu v Čechách. Črta k historické fresce. In: *Mezi středověkem a renesancí* (ed. František Šmahel). Praha 2002, s. 332–353.
- ŠMAHEL, František: Svět antiky a česká vzdělanost ve 14. a 15. století. In: *Mezi středověkem a renesancí* (ed. František Šmahel). Praha 2002, s. 285–314.
- ŠMAHEL, František: *Basilejská kompaktáta*. Praha 2011.
- ŠMAHEL, František – TRUC, Miroslav: Studie k dějinám univerzity karlovy v letech 1433-1622. In: *AUC-HUCP 4*, 1963, s. 7–46.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav: *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*, Praha 1930.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav: *Knih. Její vznik, vývoj a rozbor*. Praha 1949.
- TRUC, Miroslav: *Pražská universita a humanistická vzdělanost v českých zemích*. In: *Humanistická konference* (ed. Ladislav Varcl). Praha 1966, s. 144–160.
- TRUHLÁŘ, Josef: *Počátky humanismu v Čechách*. Praha 1892.
- URBÁNEK, Rudolf: *České Dějiny, díl 3., část I-IV. Věk poděbradský*. Praha 1915-1962.
- URBÁNKOVÁ, Emma: *Soupis prvotisků českého původu*. Praha 1986.
- VIDMANOVÁ, Anežka: *Antika v literatuře středověkých Čech*. In: *Laborintus. Latinská literatura středověkých Čech*. Praha 1994, s. 172–185.
- VOIT, Petr: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha 2006.
- VOIT, Petr: *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století*. *Bibliotheca Strahoviensis* 8–9, 2007, s. 113–140.
- VOIT, Petr: *Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě*. *Listy filologické* 132, 2009, pp. 125–135.
- VOIT, Petr: *Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce*. *Studia Bibliographica Posoniensia* 7, 2012, s. 42–51.
- VOIT, Petr: *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století*. In: *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašparové* (edd. Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková a Milada Svobodová). Praha 2013, s. 35–41.
- VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I. Severinsko-kosořská dynastie 1488-1557*, Praha 2013, s. 373.
- VOLF, M.: *Knihovna Hilaria z Litoměřic*. *Český časopis historický* LXXXI, 1907, s. 131–133.
- WINTER, Eduard: *Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*. Berlin 1964.
- WINTER, Zikmund: *Měšťanské libráře v XV. a XVI. věku*. *Časopis muzea království Českého* 66, 1892, s. 128-156.